

JEOPOLİTİK AÇIDAN İRAN TÜRKLÜĞÜNE BİR BAKIŞ

PROF. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ*

Türk Dünyası Gerçeği

Dünyanın siyasî haritası 20. yüzyıl sonunda ve 21. yüzyıl başında yeniden şekillenmeye başlamıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte beş Türk Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuşmuş ve bugün, her biri birer müstakil cumhuriyet olarak Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda yerini almıştır. Türk dünyasının coğrafi sınırları batıda Balkanlardan başlayıp, doğuda Büyük Okyanus'a, Kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nden başlayıp, güneyde Tibet'e kadar uzanan yaklaşık 11 milyon km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Bu büyük coğrafi alanda yaklaşık 250 milyon civarında Türk nüfusu yaşamaktadır. Türk dünyasının sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri olmak üzere bağımsız yedi ülke bulunmaktadır. Bu yedi ülkenin 11 milyon km²'lik Türk dünyası sınırları içindeki yeri ancak % 43'tür. (4.8 milyon km²) Kalan % 57'lik (6,2 milyon km²) bölüm ise diğer ülkelerin sınırları içinde kalmaktadır. Bugün, yukarıda isimlerini saydığımız bağımsız Türk cumhuriyetlerinin dışında başta Rusya Federasyonu

* Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Dili Bölümü Öğretim Üyesi.

Türklerin Balkanlardan Çin Seddi'ne kadar 11 milyon kilometrekarelik geniş alanda yaşayan, dil ve kültür beraberliğine sahip olan müşterek bir tarihi büyük ölçüde paylaşan "farklı devletlere sahip bir millet" oldukları inkâr edilemez bir gerçekliktir. 20. yüzyılın sonlarına doğru iki kutuplu dünya sisteminin çözülmesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü uluslararası ve Avrasya jeopolitik sistemlerinde güç dağılımı açısından Türkiye ve Türk dünyasının jeopolitik yapısını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Türk dünyasındaki jeopolitik dönüşüm, Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetinde bölgenin statüsüne ilişkin değişikliklerle ortaya çıkmıştır. Jeo-kültürel dönüşüm, tarihsel dönüşüm ve kültürel uyanışla bağlantılıyken, jeo-ekonomik dönüşüm bölgenin değişen demografik ve ekonomik dinamiklerine bağlıdır.

olmak üzere Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Çin Halk Cumhuriyeti'nde sözde yarı özerk cumhuriyetler bulunmaktadır. Buralarda yaşayan Türkler de yarı özerklikten bağımsızlığa geçme sürecini yaşamaktadırlar. Ayrıca ağırlıklı olarak İran, Irak, Suriye, Afganistan ve Balkan ülkelerinde yaşayan yaklaşık 50 milyonluk bir Türk nüfus da var olma mücadelesi vermektedir. Ayrıca, Kanada ABD; Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya, Libya, Suudi Arabistan, Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya gibi ülkelerde, aslında dünyanın hemen her yerinde, Türkiye'den yakın zamanda gitmiş insanlara rastlamak mümkündür, Bunların bir kısmı bulunduğu ülkenin vatandaşı olmuştur. Türklerin Balkanlardan Çin Seddi'ne kadar 11 milyon kilometrekarelik geniş alanda yaşayan, dil ve kültür beraberliğine sahip olan müşterek bir tarihi büyük ölçüde paylaşan "farklı devletlere sahip bir millet" oldukları inkâr edilemez bir gerçekliktir.

20.yüzyılın sonlarına doğru iki kutuplu dünya sisteminin çözülmesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü uluslararası ve Avrasya jeopolitik sistemlerinde güç dağılımı açısından Türkiye ve Türk dünyasının jeopolitik yapısını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Türk dünyasındaki jeopolitik dönüşüm, Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetinde bölgenin statüsüne ilişkin değişikliklerle ortaya çıkmıştır. Jeo-kültürel dönüşüm, tarihsel dönüşüm ve kültürel uyanışla bağlantılıyken, jeo-ekonomik dönüşüm bölgenin değişen demografik ve ekonomik dinamiklerine bağlıdır. Bu dönüşümler Balkanlar, Doğu Avrupa, İdil-Ural, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslar, üzerinde sert bir etkide bulunmuştur. Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönüşümü yaşayan bu bölgelerin halkları ile ortak etnik, kültürel ve medeniyet bağları bulunmaktadır. Türkiye, 1923 yılında sıfırdan kurulmuş bir cumhuriyet değildir. Balkanlar'dan Orta Asya'ya, Kafkasya'ya, Ortadoğu'ya ve Afrika'ya kadar kökleri olan bir

cumhuriyettir. Türkiye'nin soydaş ve akraba olarak gördüğü ve kabul ettiği topluluklar yoğun olarak Balkanlar, Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerinde bulunmaktadır. Bu geniş alanda yaşayan insanlarla bugünkü Türkiye toplumu, tarihten gelen derin ve güçlü bağlara sahiptir. Bu bağlar, dünyanın hiçbir yerinde görülmediği kadar iç içe geçmiş dil, din ve kültür temellerinde Türkiye'ye özgü kendi kimliklerini muhafaza eden ve aynı zamanda tek millet ülküsünü yaşatan bir olguyu oluşturmaktadır. Bunun yansıması olarak da Osmanlı İmparatorluğunun varisi olan Türkiye cumhuriyeti, çok sayıda etnik kökene ve ortak tarih, kültür, din ve dile sahip olduğu topluluk ve devletlere yönelik daha kucaklayıcı ve kapsayıcı politikalar uygulamak zorundadır. Dünya çok hızlı ve karmaşık sosyo-politik, ekonomik ve kültürel süreçlerin içinden geçmektedir. Günümüz dünyasının bu karmaşasında bizim de sürekli bir arayış içinde olmamız, yeni değerler üretmemiz ve halklarımızı birleştiren manevi bağları yenileme ve güçlendirme yollarını araştırmamız gerekmektedir. Türk dünyası temelli ortak bir gelecek oluşturma fikri ve toplumsal talepler Türkiye'nin ve Türk dünyasının siyasî karar alıcılarını Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki bu kritik dönemde içine girdikleri geçiş dönemini kolaylaştıracak politikalar izlemeleri konusunda yönlendirmiştir. Söz konusu bu ülkeler arasında mevcut olan dil, din, etnik, tarihî ve kültürel bağlar bu ülkelerin geleceklerini kardeşlik bağları içerisinde yakınlaştırmının altyapısını oluşturmaktadır.

Tarihin ve talihin ender şekilde milletlerin karşısına çıkaracağı ve "insanlık tarihinde yıldızların parladığı anlar" olarak yorumlanabilecek bu muazzam imkânın Türkiye açısından layıkıyla değerlendirilemediği söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan askeri bloklar sisteminin yıkılması Türkiye'yi kendiliğinden bölgesel güç hâline getirmiştir. Soğuk savaş döneminde dış politikasına hâkim olan pasiflikten sıyrılıp etkin, ön alıcı yaklaşımları benimseyen Türkiye gittikçe bölgesinde önemli bir unsur hâline gelmiştir. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu ile çevrili olan Türkiye aynı zamanda üç bölgeye de dâhil edilmektedir. Bu üç bölgede yaşayan ve etnik yapıları karmaşık olan toplumların geçmişte olduğu gibi bugün de

Türkiye, 1923 yılında sıfırdan kurulmuş bir cumhuriyet değildir. Balkanlar'dan Orta Asya'ya, Kafkasya'ya, Ortadoğu'ya ve Afrika'ya kadar kökleri olan bir cumhuriyettir. Türkiye'nin soydaş ve akraba olarak gördüğü ve kabul ettiği topluluklar yoğun olarak Balkanlar, Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu bölgelerinde bulunmaktadır.

Orta Doğu'da yoğun bir Türk nüfusu yaşamaktadır. İran Türkiye'nin ardından en fazla Türk'ün yaşadığı bir ülkedir. Tarih boyunca Türklerin yönettiği bir ülke olan İran'da Türkler Şia anlayışını benimsemişlerdir. Son yıllarda İran'da özellikle Azerbaycan Türklüğü arasında görülen etnik uyanış ve bilinçlenmenin gelecekte Türk dünyasının sınırları başta olmak üzere yapısında önemli değişimlere yol açacağı söylenebilir.

uluslararası politikayı etkileyen birleşik bir politik bütünlük oluşturamadığı görülmektedir. Toprak, etnik ve din ayrımına dayalı sorunlar bu sonucun ve bu yargının başlıca nedenidir. Bugün Orta Doğu'da yaşananlar da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Orta Doğu ve Kafkasya'da Türk-İran Ezeli Rekabeti

Türkiye, İran, Irak, Suriye, Mısır, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Yemen Orta Doğu bölgesine dâhil olan ülkelerdir. İran hariç hepsi Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve İngiltere ve Fransa egemenliğine geçen 60-70 yıldır bağımsız olan ülke ve halklardır. İran'da da bin yıllık Türk idaresi 1924 yılında yerini Fars Pehlevi sülalesine bırakmıştır. Bu bölge halkı ağırlıklı olarak Müslüman'dır. Türkler, Araplar, Farslar, Yahudiler ve Kürtler Orta Doğu'da önemli etnik gruplardır.

Türkiye son 30 yıldır bölücü terör tehdidi altında önüne çıkan fırsatları değerlendiremeyen bir ülke konumundaydı. Türkiye'nin büyümesini istemeyen başta ABD, AB ve komşu ülkeler, PKK'lı teröristlere bazen açık bazen örtülü olmak üzere destek vererek, ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemişlerdir. İstikrarsızlığın derinleşmesinde ülke içindeki kısır iç politik çekişmelerin de rolü inkâr edilemez bir gerçekliktir. Özellikle Türk dünyası ile bütünleşmeyi sağlayacak gerekli politikaları geliştiremeyen Türkiye tarihi fırsatları ıskalamıştır. Türkiye'nin artık önünde geniş bir etki alanı bulunmaktadır. Özellikle komşu ülkelerdeki Türk ve Kürt varlığı üzerinden geliştireceği

politikalar ona yeni nüfuz alanları kazandıracaktır. Türkiye emperyal bir mirasın varisi olduğu gerçeğini unutmuyarak refleksler geliştirmelidir. Bağımsızlığını yeni kazanan 3. Dünya ülkeleri tarzındaki davranışları sergilemeyi bırakmalıdır. Tarih yazmak için tarihi doğru okumak gerekir.

Orta Doğu'da yoğun bir Türk nüfusu yaşamaktadır. İran Türkiye'nin ardından en fazla Türk'ün yaşadığı bir ülkedir. Tarih boyunca Türklerin yönettiği

bir ülke olan İran'da Türkler Şia anlayışını benimsemişlerdir. Son yıllarda İran'da özellikle Azerbaycan Türklüğü arasında görülen etnik uyanış ve bilinçlenmenin gelecekte Türk dünyasının sınırları başta olmak üzere yapısında önemli değişimlere yol açacağı söylenebilir.

Orta Doğu'daki Türk varlığı; örtülü operasyonları ve 5. kol faaliyetlerini Türkiye'nin dış politikasının bir unsuru olarak kullanmasına zemin oluşturabilir. İran'ın coğrafi olarak sınırlı bölgesel seçenekleri varken Türkiye Kafkaslara, Balkanlar'a, Orta Asya'ya, Orta Doğu'ya hatta Kuzey Afrika'ya kadar uzanacak imkân ve fırsatlara sahiptir. İmparatorluk geçmişinde Türkler bu bölgelerin egemen gücüydü ve potansiyel güçleriyle gelecekte de aynı imkânları yakalayacakları ihtimal dışı değildir. İran ve Türkiye Orta Doğu'da birbirine rakip iki bölgesel güçtür. İran'ın Irak, Suriye, Lübnan başta olmak üzere Orta Doğu'ya dönük nüfuz alanları yaratma girişimleri Türkiye'nin menfaatlerine aykırıdır. Türkiye İran'ı bölgede sınırlamak ve petrol bölgelerinde kendisine alan açacak politikaları oluşturmak durumundadır. ABD ve İsrail; İran'ı bölgede kendi çıkarlarını tehdit eden bir güç olarak görmektedir. Türkiye ise bu iki ülke tarafından İran'a karşı denge oluşturacak bir güç olarak değerlendirilmektedir. Bölgesel ve küresel güçler İran, Irak, Suriye ve Türkiye'nin istikrarsızlığı için daimi olarak Kürtleri kullanmaktaydılar. Kendi sınırları içinde Kürt varlığı Türkiye'dekilere oranla daha az olduğu için İran Türkiye'ye dönük Kürtçü terörist örgütleri de hep desteklemiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin kesin olarak ortadan kalkmasının ardından bağımsızlığını kazanan beş Türk Cumhuriyeti ile Türkiye'nin etnik köken birliği ülkenin stratejik önemini artıran en önemli olgulardan biridir. Orta Asya, Hazar ve Orta Doğu çıkışlı enerji kaynaklarının geçiş güzergâhının Türkiye olması da stratejik açıdan ülkeyi güçlü kılan bir diğer olgudur. Türkiye son 30 yıldır bölücü terör tehdidi altında önüne çıkan fırsatları değerlendiremeyen bir ülke konumundaydı. Türkiye'nin büyümesini istemeyen başta ABD, AB ve komşu ülkeler, PKK'lı teröristlere bazen açık bazen örtülü olmak üzere destek vererek, ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemişlerdir. İstikrarsızlığın derinleşmesinde ülke içindeki kısır iç politik çekişmelerin de rolü inkâr edilemez bir gerçekliktir. Özellikle Türk dünyası ile bütünleşmeyi sağlayacak gerekli politikaları geliştiremeyen Türkiye tarihi fırsatları yeterince değerlendirememiştir. Türkiye'nin artık önünde geniş bir etki alanı bulunmaktadır. Özellikle komşu ülkelerdeki Türk ve Kürt varlığı üzerinden geliştireceği politikalar ona yeni nüfuz alanları kazandıracaktır. İran başta olmak üzere Orta Doğu ülkeleri, Azerbaycan ve Türkmenistan'da Oğuz üst kimliği etrafında kümelenecektir. İran'da yaşayan Türkler arasındaki hareketlilik bu ülkeleri zorunlu olarak birleştirecektir.

İran Türklüğü

Tarih boyunca Türklerin yönetimi altında olan İran coğrafyası MÖ.3000'lerde Türkler tarafından kurulan "Kuti" Devletinin de üzerinde yer aldığı bir toprak

2011 yılında İran Dışişleri Bakanı olarak Türkiye'ye gelen Ali Ekber Salihi, "Türk milleti bizim kardeşimizdir. Karşılıklı ilişkilerimizin gelişmesinden mutluluk duyuyoruz. Kültürel benzerliklerimiz bu iki toplumu bir araya getirmek için önemli bir etken. Neredeyse aynı dili konuşuyoruz. İran'ın yüzde kırkı Türkçe konuşuyor. Bu zaten büyük bir bağ" diyerek İran'da 30 milyonluk Türk varlığına işaret etmiştir.

parçasıdır. Türklerin ana yurdunun bu bölge olduğuna dair araştırmalar günden güne artmaktadır. (Celilov 2000: 34). İran'da Fars-Med-Sasanî egemenliği ise yaklaşık 500 yıl sürmüştür. Bu tarihî gerçeklerden yola çıkıldığında İran'ın çok eski bir Türk yurdu olduğunu apaçık görmek mümkündür. Başta Azerbaycan Türkleri olmak üzere Türkmenler, Kaşkaylar, Horasan Türkleri, Halaçlar, Sungurlar, Ebiverdiler, Kazaklar ve Özbekler gibi Türk grupları İran'ın belirli bölgelerinde yaşamaktadır. (Blega 1997: 272). İran İstatistik Merkezine göre ülke nüfusu 2011 yılında yapılan sayımda 75.149.669 olarak tespit edilmiştir. (<http://www.amar.org.ir/Portals/1/Iran/90.pdf>) İran'da yaşayan Türklerin nüfusu ile ilgili kesin bir rakam bulunmamaktadır. Ali Rıza Sarrafi İran Türklerinin 2005 yılındaki sayısını yaklaşık 30-33 milyon olarak vermektedir. (Sarrafı 2005: 2). Aygün Attar sayı belirtmeyip Türklerin ülke nüfusunun en az % 40'lık oranına sahip olduğunu zikreder. (Attar 2006:223). Cevat Heyet, 2008 yılı için 30 milyon Türkün İran'da yaşadığını belirtir. (Heyet 2008: 282). İran üzerine yapılan en son çalışmalardan biri olan "Türklerin İran'ı" adlı eserde ise toplam Türk nüfusu 30.855.205 olarak kaydedilirken, 2006 yılındaki 70.049.262 olarak tespit edilen nüfus esas alınmıştır. (Albayrak 2013: 370). Yalçın Sarıkaya İran Türklerinin oranını genel nüfusun içinde

üçte bir olarak verir. (Sarıkaya 2007: 135). Bradley'e göre İran'daki Azerbaycan Türkleri, nüfusun dörtte birini oluşturmaktadır. (Bradley 2007:187). Brenda Shaffer İran'da Sadece Azerbaycan Türklüğünü genel nüfusun üçte bir veya dörtte birini oluşturduğunu belirtir. (Shaffer 2002:225) 2011 yılında İran Dışişleri Bakanı olarak Türkiye'ye gelen Ali Ekber Salihi, "Türk milleti bizim kardeşimizdir. Karşılıklı ilişkilerimizin gelişmesinden mutluluk duyuyoruz. Kültürel benzerliklerimiz bu iki toplumu bir araya getirmek için önemli bir etken. Neredeyse aynı dili konuşuyoruz. İran'ın yüzde kırkı Türkçe konuşuyor. Bu zaten büyük bir bağ" diyerek İran'da 30 milyonluk Türk varlığına işaret etmiştir. (Salihi 2011).

İran'da yaşayan Türklerin büyük bir çoğunluğu, ülkenin resmî mezhebi olan Şiîliği benimsemiştir. Ülkede Sünnîlik, Musevilik, Hristiyanlık ve Zerdüştlük de yasaldır. Türkler ve Kürtler arasında mensupları bulunan Şiîliğin heterodoksi

yorumu da sayılan Alevilik, Kızılbaşlık, Bektaşilik diye de adlandırılan anlayışlar ise yasadışı sayılarak tanınmamaktadır. İran'da Türkmen Sahra olarak adlandırılan ve Gülistan ile Kuzey Horasan eyaletlerini içine alan geniş bir coğrafi alanda 2 milyon civarında Türkmen Türk'ü yaşamaktadır. Sünnî anlayışa sahip olan Türkmenler, bundan dolayı zaman zaman ayrımcılığa da tabii tutulmaktadır. İran'da en kalabalık Türk Topluluğu olan Azerbaycan Türkleri ile birlikte Kaşkay, Halaç, Sungur, Ebiverdi ve Horasan Türkleri Şîi dairesi içinde bulunan Türk topluluklarıdır. Sünnî İran Türkmenlerinin dışında kalan İran Türklüğünün sayısı 29 milyondur. Bu rakam aynı zamanda İran'daki Şîi Türklerin de sayısını göstermektedir.

Azerbaycan cumhuriyetinde yaşayan Türklerin büyük çoğunluğu da Şîi olmasına rağmen Azerbaycan İran'ı ülkesinde Şîiliği yayacak bir tehdit olarak algılamaktadır. Gerçekten de İran "Seher 1", "Seher 2" gibi televizyon kanalları başta olmak üzere görsel ve yazılı medyayı kullanarak Azerbaycan'da kültürel bir olgu olan Şîiliği derinleştirmeye çalışmaktadır. Azerbaycan İran'dan gelmesi muhtemel radikal Şîi korkusu yüzünden seküler anlayışı hâkim kılmak yönünde çaba harcamaktadır.

İran, Türkiye, Irak ve Azerbaycan Cumhuriyetinde yaşayan Türk Caferîler, süratle İmamileşmektedir. Bu da İran'da onların Farslaşmasına yol açmaktadır. İran ve Afganistan'da Şîilik anlayışı Türklüğü asimile etmeye dönük bir araç olarak da kullanılmıştır. Kendi dillerini konuşamayan ve etnik kökenini unutup Farslaşan milyonlarca Türk'ü bu coğrafyada görmek mümkündür. İran özellikle Türklerin üzerinde Pan-farsizmin bir aracı olarak Şîiliği kullanmaktadır.

Türk nüfus İran'ın hemen her yerinde dağınık olarak görülebilir. Ancak, İran'ın kuzeybatı, kuzeydoğu ve güney toprakları Türk soylular için sıkışık, yoğun hayat alanıdır. "Azerbaycan Türkleri bugün

İran, Türkiye, Irak ve Azerbaycan Cumhuriyetinde yaşayan Türk Caferîler, süratle İmamileşmektedir. Bu da İran'da onların Farslaşmasına yol açmaktadır. İran ve Afganistan'da Şîilik anlayışı Türklüğü asimile etmeye dönük bir araç olarak da kullanılmıştır. Kendi dillerini konuşamayan ve etnik kökenini unutup Farslaşan milyonlarca Türk'ü bu coğrafyada görmek mümkündür. İran özellikle Türklerin üzerinde Pan-farsizmin bir aracı olarak Şîiliği kullanmaktadır.

Bin yıla yakın İran yönetimini elinde bulunduran ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan İran Türklerinin siyasi durumu oldukça ilginçtir. Kaçarlar döneminde Türklerin İran'daki konumunu anlatan Mehmet Emin Resulzade; İran Türklerinin ne Rusya'da olduğu gibi mahkûm, ne de Türkiye'de olduğu gibi hâkim bir millet olmadıklarını ve Farslarla hukukta eşit vatandaş hâlinde olup aynı haklara, aynı imtiyazlara sahip olduklarını belirtiyor. Resulzade'ye göre İran hükümdarlarının Türk olması Türklere özel bir ayrıcalık bahşetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır. (Resulzade 1993: 17). Fakat ne yazık ki, Kaçarların hâkimiyetinin sona ermesi ve Pehlevi sülalesinin iş başına gelmesiyle İran Türkleri, ikinci dereceli vatandaş düzeyine düşerek üvey evlat muamelesi gördüler.

Doğu Azerbaycan (hepsi), Erdebil, Zencan, Batı Azerbaycan (alanının yarısı), Hemedan (alanının çoğu), Gilan, Merkezi Tahran (az bir kısmı), Kürdistan (az bir kısmı), Kazvin (hepsi), Kum (az bir kısmı) 'ostan'larına bölünmüş olan "Azerbaycan" toprakları ile Horasan Ostanının kuzeyi Elburz dağlarından Basra körfezine, Afganistan'dan Irak sınırına dek uzanan Güney Merkezi İran'da Türkmenler, Horasan ve Mazendaran Ostanlarında yani Türkmen Sahrada-Yomut boyu Bendere Türkmen, Gamiştepe, Akkale, Ecemli, Hocanefes, Ayderviş, Gombet ve çevresi, Peyker, Deveci, Aksahne, Daşlıburun, Gamişan, Dügüncü, Yılga vd., Göklen boyu, Kalele, Cergelan, Ayderviş, Gildağı, Karabalkan, Muravetepe, Hisarce, Göklen, Gombet yakınları, Bocrurd kentinin kuzeybatı dağlık kesimine uzanan alanlar, 1.Dünya Savaşı sırasında gelip yerleşen Nohilli, Miçerli ve Tekeler ise, Cergelan, Gombet yakınları ve Bocrurd'un batısı, Tekeler Türkmen Sahra'nın uzak doğusunda Hesarçe'de yaşamaktadır. Türkmenler son yıllarda Gombedi Kavus'da yoğunlaşmışlardır. Deregez ve Serahs bölgelerinde de Türkmenler vardır. Halaçlar, Save, Kum, Erak, Tefreş kentleri arasında serpilmiş 40-50 köyde, Halacistan'da yaşarlar. Halacistan'ın önemli bölümü Caferabad ve Kohek ilçeleri ile birlikte Merkezi Ostan'dan ayrılıp Kum Ostan'ına bağlanmıştır. Kazaklar Horasan ve Mazendaran Ostanlarında, Gorgan'da Benderi Türkmen'de Gombedi Kavus'da (Çay boyunda); Özbekler Afganistan iç savaşı sırasında gelip yerleşenler Gorgan'da Kuçan, Şirvan, Deregez, Kelat, Dugai ve Lenger'de 10-30.000 kişi civarında bulunurlar." (Barutçu-Özönder 2002: 102-103).

Bin yıla yakın İran yönetimini elinde bulunduran ve ülke nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan İran Türklerinin siyasi durumu oldukça ilginçtir. Kaçarlar döneminde Türklerin İran'daki konumunu anlatan Mehmet Emin Resulzade; İran Türklerinin ne Rusya'da olduğu gibi mahkûm,

ne de Türkiye’de olduğu gibi hâkim bir millet olmadıklarını ve Farslarla hukukta eşit vatandaş hâlinde olup aynı haklara, aynı imtiyazlara sahip olduklarını belirtiyor. Resulzade’ye göre İran hükümdarlarının Türk olması Türklere özel bir ayrıcalık bahşetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır. (Resulzade 1993: 17). Fakat ne yazık ki, Kaçarların hâkimiyetinin sona ermesi ve Pehlevi sülalesinin iş başına gelmesiyle İran Türkleri, ikinci dereceli vatandaş düzeyine düşerek üvey evlat muamelesi gördüler.

20. yüzyılda İran Türkleri arasında bazı millî hareketlerin vukubulduğunu görmekteyiz. Rusya’da 1905 ihtilalinden sonra Azerbaycan’da özgürlük ve millî hükümet kurma fikirleri kuvvetlenmiş ve bu gibi fikirlerin yarattığı hareketler İran’da Meşrutiyet inkılâbına sebep olmuştur. Meşrutiyet tarihinin de gösterdiği gibi, İran’da Meşrutiyet inkılâbı hem düşünce hem de hayata geçirilmesi bakımından en çok Azerbaycanlı yazar ve şairlere borçludur. O dönemde, Settar Han önderliğinde Tebriz merkez olmak üzere başlayan özgürlük hareketi başarıyla ilerlemiş, 1907’den itibaren Rus-İngiliz anlaşmaları karşısında sıkıntıyla karşılaşmıştır. Rıza Han döneminde etnik gruplara uygulanan asimilasyon politikası İran’da millî hareketlerin biçimlenmesine yol açtı. 1945’te Sovyetler Birliği tarafından da desteklenen Seyid Cafer Pişeveri önderliğinde kurulan Azerbaycan Özerk Hükümeti Tahran yönetiminin kanlı müdahalesi sonucu bir yılsonunda yıkılmasına rağmen onun taraftarları düşüncelerini devam ettirdiler. 1945-1946 yılları arasında Pişeveri önderliğindeki Azerbaycan Özerk Hükümeti özellikle kültür ve eğitim alanında önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu kısa sürede Türkçe, Azerbaycan Özerk Hükümeti sınırları içinde resmî dil olarak ilan edilmiş, okullarda ve devlet kurumlarında kullanılmaya başlamış ve ilkokul öğrencileri için *Ana Dili* adlı altı ciltlik ders kitabı yayınlanmıştır. Tebriz Üniversitesi’nde

1941- 1946 yılları arasında ülkenin yabancı güçler tarafından işgali sırasında ve merkezî hükümetin zayıfladığı bir dönemde Azerbaycan sosyal ve siyasal mücadelelerin odak noktası hâline geldiği gibi Azerbaycan Türk edebiyatı da canlanmaya başlamıştır. O zamana kadar daha çok gazel ve hiciv türünde şiirler yazan Ali Fitret, M. Biriya, H. Sahaf ve Mahzun gibi şairler artık millî ve içtimâî konularda şiir yazmaya başladılar. Uzun yıllar yasaklı ve sıkıntılı ortamda yaşadığından dolayı Farsça şiir yazan Habip Sahir’in Türkçe şiir yazması için güzel bir ortam sağlandı. Azerbaycan Özerk Hükümetinin 1946 yılında kanlı şekilde ortadan kaldırılmasından sonra Türkçe yayınlanmış olan bütün kitaplar toplatılıp imha edildi ve Türkçe yeniden yasaklandı.

Muhammed Hüseyin Şehriyar 1953'te annesinin tavsiye ve isteği üzerine ana dilinde şiir yazmaya başlamış; ilk yazdığı Héyder Baba'ya Selam manzumesi, kendisinin de beklemediği bir şekilde bir şaheser olmuş ve şaire yalnız İran'da değil, bütün Türk ülkelerinde ün kazandırmıştır. Héyder Baba'ya Selam manzumesi yayımlandıktan sonra kısa bir zamanda halk tarafından sevilerek okunup ezberlenmiş ve İran'daki Türk edebiyatında bir dönüm noktası olmuş ve Güney Azerbaycan şiirinde de yeni bir dönem başlatmıştır.

Türkçe eğitim ve öğretim; Tebriz radyosunda ise Türkçe yayın yapılmaya başlandı. *Azerbaycan* gazetesi Azerbaycan Demokrat Partisi'nin (Fırkasının) resmî organı olarak siyasî, edebî ve sosyal konularda makaleler neşretti. Onlarca Türkçe kitap, dergi ve gazete yayımlandı. Tebriz'de Güney ve Kuzey Azerbaycan şairlerinden ibaret bir şairler meclisi oluşturuldu. Sahir, Sehend, Balas Azeroğlu, Medine Gülgün, H. Biluri, Y. Şeyda ve birçok ünlü şair ilk Türkçe şiirlerini orada okudular. Şairler meclisinde okunan şiirler toplanarak 1945 yılında *Şairler Meclisi* adlı 80'den fazla şairin şiirlerini içeren bir antoloji şeklinde neşredilmiştir. 1941- 1946 yılları arasında ülkenin yabancı güçler tarafından işgali sırasında ve merkezî hükümetin zayıfladığı bir dönemde Azerbaycan sosyal ve siyasal mücadelelerin odak noktası hâline geldiği gibi Azerbaycan Türk edebiyatı da canlanmaya başlamıştır. O zamana kadar daha çok gazel ve hiciv türünde şiirler yazan Ali Fitret, M. Biriya, H. Sahaf ve Mahzun gibi şairler artık millî ve içtimaî konularda şiir yazmaya başladılar. Uzun yıllar yasaklı ve sıkıntılı ortamda yaşadığından dolayı Farsça şiir yazan Habip Sahir'in Türkçe şiir yazması için güzel bir ortam sağlandı. Azerbaycan Özerk Hükümetinin 1946 yılında kanlı şekilde ortadan kaldırılmasından sonra Türkçe yayınlanmış olan bütün kitaplar toplatılıp imha edildi ve Türkçe yeniden yasaklandı.

1960'lı yıllarda rejim millî azınlıkların tarihine, diline, edebiyatına, folklor ve etnografyasına ait bazı eserlerin neşrine imkân tanıyordu. Azerbaycan'ın ayrı ayrı şehirlerinin etnografyası hakkında monografi ve makaleler de yayımlandı. Azerbaycan Türk folkloruna ait kitapçıklar neşredildi. Bu yıllarda Tebriz, Erdebil ve Urmiye şehirlerinde aralıklarla çıkan Farsça 7 adet haftalık dergi, bir adet de günlük (Azerbaycan) gazete vardı. 1970'lerde ise bu sayı beşe düştü. Tarih ilmi tamamen siyasî polislin nezareti altındaydı. Şah

rejimi millî şuurun artmasında edebiyatın büyük rolünü dikkate alarak, Türkçe edebî eserlerin neşrine izin vermiyordu. Azerbaycan edebiyatının büyük zorluklarla yayımlanmış (bazıları gizli) eserlerinin sayısı çok azdır. (Nesibzade1997:93-94).

1979'da İran İslam Cumhuriyeti kurulana kadar çok az sayıda Türkçe eserin basılmasına izin verilmiştir. Bu eserler arasında M. A. Ferzane'nin *Mebani-yi Destur-i Zeban-i Azerbaycan* (Azerbaycan Dili Gramerinin Temel Kuralları) adlı eseri önemlidir. Pehlevi rejiminin Farslaştırma siyaseti sonucunda, ruhsuz ve sönük bir hâle gelip resmî kullanılışı yasaklanmış olan Türk dili ve edebiyatının yeniden canlanmasında *Şehriyar'ın Héyder Baba'ya Selam* şiirinin büyük rolü olmuştur. Muhammed Hüseyin Şehriyar 1953'te annesinin tavsiye ve isteği üzerine ana dilinde şiir yazmaya başlamış; ilk yazdığı *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi, kendisinin de beklemediği bir şekilde bir şaheser olmuş ve şaire yalnız İran'da değil, bütün Türk ülkelerinde ün kazandırmıştır. *Héyder Baba'ya Selam* manzumesi yayımlandıktan sonra kısa bir zamanda halk tarafından sevilerek okunup ezberlenmiş ve İran'daki Türk edebiyatında bir dönüm noktası olmuş ve Güney Azerbaycan şiirinde de yeni bir dönem başlatmıştır. İran'da Türkçe yazma temayülünün güçlenmesiyle Türkçe bazı kitaplar yayımlanmıştır. Pehleviler döneminde yayımlanmış olan Türkçe kitapların büyük kısmını şiir ve halk edebiyatına ait eserler oluşturmaktadır.

İran'da Fars milliyetçiliği 19. yüzyıldan günümüze kadar ideolojik biçim ile gelmiştir. Fikrî temellerini daha çok Fars olmayan grupların attığı Modern Fars Milliyetçiliği 1924'te Kaçar Hanedanının devrilmesiyle iktidara gelmiş ve Pehleviler döneminde hâkim ideoloji olmuştur. Pehlevî rejiminin Panfarsizm uygulamalarına dayanak yaptığı *Azerî Yâ Zebân-e Bâstân-e Azerbaycan* (Azeri veyahut Azerbaycan'ın Eski Dili) adlı eser 1921 yılında Ahmet Kesrevî tarafından

Modern Fars milliyetçilerinin esas amacı diğer etnik grupların Farslaşmasına yöneliktir. Fars milliyetçilerine göre Azerbaycan Türkleri sonradan Türkleşmiş olan Türkçe konuşan bir halktır. Sovyetler Birliğinin "Türk Dilli Halklar" görüşü ile İran Pehlevî idaresinin bakışının benzerliği dikkat çekmektedir. İran'da Fars şovenistleri, özellikle Pehlevi zulüm döneminde "Azerbaycan" tabirinin sadece Güney Azerbaycan'a ait olduğunu, İslam'dan önce bu coğrafyada "Azeri Farsisi" lehçesini konuşan bir halkın bulunduğunu, bunların "Türkleştirildiklerini" iddia ederek tıpkı Ruslar gibi Azerbaycan'ı Türk dünyasından koparmağa, ona uydurma bir tarih yamamağa çalışıyorlar. Fars şovenistlerinin bu tavrı "İran İslam Inkılabı" döneminde biraz zayıflamışsa da günümüzde yeniden daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Özellikle son beş yıldır İran'da üniversite öğrencilerinin çıkardığı dergiler dikkati çekmektedir. Günümüzde hemen hepsi yönetim tarafından kapatılsa da Tahran, Tebriz, Erdebil, Hoy, İsfahan, Zencan, Merend, Hemedan gibi şehirlerde bulunan üniversite öğrencileri millî şuuru yükseltmek, Türk kültürünü araştırmak ve yaşatmak amacıyla otuz civarında dergi çıkarmışlardır.

yazılmıştır. Kesrevî bu eserinde Türklerin Arî ırkından olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Azerbaycanlıların Türk olmadıkları, Azerî adlı ayrı bir ulus oluşturduklarını ifade eden Kesrevî'ye göre Azeriler, Selçukluların İran'a gelmesiyle özellikle de Safevîler zamanında Türkleşmişlerdir.

Modern Fars milliyetçilerinin esas amacı diğer etnik grupların Farslaşmasına yöneliktir. Fars milliyetçilerine göre Azerbaycan Türkleri sonradan Türkleşmiş olan Türkçe konuşan bir halktır. Sovyetler Birliğinin "Türk Dilli Halklar" görüşü ile İran Pehlevî idaresinin bakışının benzerliği dikkat çekmektedir. İran'da Fars şovenistleri, özellikle Pehlevi zulüm döneminde "Azerbaycan" tabirinin sadece Güney Azerbaycan'a ait olduğunu, İslam'dan önce bu coğrafyada "Azeri Farisi" lehçesini konuşan bir halkın bulunduğunu, bunların "Türkleştirildiklerini" iddia ederek tıpkı Ruslar gibi Azerbaycan'ı Türk dünyasından koparmağa, ona uydurma bir tarih yamamağa çalışıyorlar. Fars şovenistlerinin bu tavrı "İran İslam İnkılabı" döneminde biraz zayıflamışsa da günümüzde yeniden daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. (Akpınar 1997:3-10).

12 Şubat 1979'da kurulan İran İslam Cumhuriyeti geçmişte Şah yönetiminin etnik ve kültürel asimilasyonuna uğrayan başta Türkler olmak üzere, Fars olmayan halkların talepleriyle karşılaştı. İlk dönemlerde bu halklara bazı idari ve kültürel hakların verileceği yönetim tarafından ifade edilmiştir. 1979'da Şah rejiminin devrilmesi ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Türklerin sahip olduğu nispi hürriyet ortamında birden bire Türkçe matbuat ve kitapta bir patlama yaşanır. Onlarca gazete ve dergi ana dili ile yayın yapmanın heyecanı ile ilk yıllarda millî şuuru kuvvetlendirici yazılara ağırlık vermiştir. Devrimden hemen sonra kurulan Tebriz Şairler ve Yazarlar Cemiyeti 1980'li yılların başında yayın organı *Ülker* dergisinde devrimi öven yazılara Türk dilinde yer veriyordu. Yine bu yıllarda Tebriz'de Genç Şair ve Yazarlar Cemiyeti *Gençlik* adlı yayın organı ile aynı doğrultuda yayın yapmaktaydı. 1979 Nisan'ında Tahran'da kurulan *Azerbaycan Şairler ve Yazarlar Cemiyeti* 1981 Şubat'ında *Güneş* mecmuasını çıkarmıştır. 1979 Mart'ında Tahran'da faaliyete başlayan *Azerbaycan Medeniyeti Cemiyeti* ünlü şair Habib Sahir'in öncülüğünde kurulmuştur. *Yoldaş*, *İnkılâp Yolunda*, *Yeni Yol* gibi birçok dergi İran Türklerinin sorunlarını ve taleplerini ele alan yazıların yanı sıra Marksist görüşlere

yer verdiğinden zaman zaman rejim tarafından kapatılmıştır. Adı geçen dergilerin çıkarılmasında Hüseyin Düzgün'ün hizmetleri büyüktür.

Tahran'da Azerbaycan meselelerini araştıran bir grup *Çenlibel* gazetesini çıkarmıştır. Hiçbir grup ve partiyle ilgisi olmayan bazı dergiler de bu dönemde yayımlanmaya başlamıştır. Cevat Heyet'in öncülüğünde çıkan *Varlık*, Tebriz'de yayınlanan *Dede Korkut* dergileri ve *Furûg-i Azadi* gazetesinin ünlü şair Yahya Şeyda'nın denetimindeki Türkçe bölümü Türk kültürü yolunda önemli görevler görmüşlerdir. 50 yıllık Pehlevî idaresi yayın yapmanın açlığı içinde onlarca dergi, yüzlerce kitap neşrini devrimin ilk yıllarında gerçekleştirdiler. Yukarıda ismini saydığımız dergi ve gazetelerin dışında bir kısım Türkçe ve Farsça çıkan bazı dergi ve gazeteler ise Tebriz'de *Odlar Yurdu*, *Ulduz*, *Araz* gazetesi, *Molla Nesreddin*, *Dede Korkut* dergileri; Sarab'da *Veten Uğrunda* gazetesi; Tahran'da *Azadlık*, *Köroğlu*, *Azerbaycan'ın Sesi* dergileridir. Bu dergilerin tamamına yakını 1979-1980 yılları arasında neşredilmiş birçoğu birkaç sayı çıkabilmiş, bazıları maddî sıkıntılardan yayın hayatına son vermiş, bir kısmı ise İran yönetimi tarafından çeşitli bahanelerle kapatılmıştır. *Varlık* dergisi ise zamanımıza kadar yayını sürdürülen yegane dergidir.

1980 yılından itibaren Türk aydınları arasında kullanılan Arap alfabesi ıslah edilerek Türkçeye uygunluğunun sağlanması yolunda bazı adımlar atılmıştır. Bu konuda Hamit Nutki alfabe üzerinde çalışan diğer âlimlerin (K. Meşruteçi, H. M. Savalan, M. T. Zehtabi, B. Behzadi vs.) de görüşlerini dikkate alarak Arap alfabesini Türkçeye uygunlaştırmaya çalışmış, Farsça ve Arapçada olmayan ö, ı, ü gibi sesler için bazı harfler ve işaretler ekleyerek, tespit ettiği yazı kurallarını *Varlık* dergisinde uygulamıştır. Hamit Nutki'nin bu çalışmaları *İmla Kılavuzu veya Yazı Kâideleri* adıyla hem *Varlık*'ta hem de ayrıca kitap şeklinde yayımlanmıştır. 2000-2001 yıllarında

Öğrencilerin çıkardığı dergilerde kullanılan dilin Türkiye Türkçesinden bir hayli etkilendiği görülmektedir. Öğrenci, öğretmen, uçak, özel, olay gibi onlarca kelime Türkiye Türkçesinden geçmiştir. Bunda bölgede seyredilen Türkiye televizyonlarının ve Türkçe kitapların payı olduğu kadar, Türkiye üniversitelerinde okuyan İran Türklerine ait öğrencilerin de önemli katkısı olmuştur.

İran'da konuşulan Türkçenin değişik varyantları vardır. Bu varyantlar daha çok fonetik farklılıklarla meydana gelmiştir. İlmî literatürde söz konusu varyantlar için Azerî, Sungur (Sonkur), Horasan, Kaşkay, Halaç, Türkmen Türkçesi gibi isimler kullanılmakta olup bunlar arasında Halaççanın diğerlerinden ayrı bir gelişim çizgisi takip ettiği bilinmektedir. Halaçça dışında kalan diğer varyantlar arasında farklılıklar çok azdır. Özellikle Kaşkay ve Sungur Türkçeleri Azerbaycan Türkçesinin bir ağızı olarak da değerlendirilebilir.

Arap alfabesinin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı duyulunca Tahran'da iki ayrı Orfografi Semineri gerçekleştirilmiştir.

Güney Azerbaycan'da Türkçe yayın yapan radyo ve televizyon bulunmasına rağmen tüm okullarda eğitim Farsça yapılmaktadır ve tüm resmî işler resmî dilde gerçekleştirilmektedir. İran'ın içinde bulunan etnik grupların komşu devletlerdeki soydaşlarıyla yakın kan ve dil bağları bulunmaktadır.

1997'de Hâtemi döneminin başlamasıyla Türkçe dergi ve gazeteler bir birinin ardınca yayımlanmaya başlamıştır. İran Türkleri Farsça eğitim aldıklarından ve bazı konuların Türk olmayan İranlılar tarafından okunmasını istediklerinden dolayı gazete ve dergileri iki dilli Türkçe ve Farsça olarak yayımlamışlardır. Bazı dergilerin tamamen Farsça (örneğin *Yaprak* dergisi), bazılarının da tamamen Türkçe çıktığı (örneğin *Yurt* dergisi) görülmektedir. Bu tip yayın organlarının sayısı azdır. İran Türklerinin çıkardığı dergi ve gazeteler genellikle iki dillidir. *Öyrenci* adlı dergi Türkçe, Farsça ve İngilizce çıkarken Arap alfabesinin yanında bazen Lâtin alfabesini de kullanmaktadır. İran resmî dairelerinin denetimi altında Kuzey Azerbaycanlılar için yayımlanan *Körpü* adlı gazete Kuzey Azerbaycan yazı dilini ve Kiril (son zamanlarda Lâtin) alfabesini kullanır. Türkmen Türklerinin *Yaprak* adlı dergisi ve Türkmen Türkçesiyle çıkan *Sahra* gazetesi bulunmaktadır. Özellikle son beş yıldır İran'da üniversite öğrencilerinin çıkardığı dergiler dikkati çekmektedir. Günümüzde hemen hepsi yönetim tarafından kapatılsa da Tahran, Tebriz, Erdebil, Hoy, İsfahan, Zencan, Merend, Hemedan gibi şehirlerde bulunan üniversite öğrencileri millî şuuru yükseltmek, Türk kültürünü araştırmak ve yaşatmak amacıyla otuz civarında dergi çıkarmışlardır. *Araz, Bakış, Baykuş, Birlik, Çağrı, Çiçek, Dan Ulduzu, Erdem, Heyder Baba, Kimlik,*

Kopuz, Koroğlu, Nesim, Öyrenci, Sav, Seher, Toprak, Ulduz, Yurt, Işık, İldırım, Barış, Ulkam adlarını taşıyan dergilerin ad olarak seçtikleri kelimelerin Türkçe olması ve sembolik anlam taşımaları da dikkati çekmektedir. Öğrencilerin çıkardığı dergilerde kullanılan dilin Türkiye Türkçesinden bir hayli etkilendiği görülmektedir. Öğrenci, öğretmen, uçak, özel, olay gibi onlarca kelime Türkiye Türkçesinden geçmiştir. Bunda bölgede seyredilen Türkiye televizyonlarının ve Türkçe kitapların payı olduğu kadar, Türkiye üniversitelerinde okuyan İran Türklerine ait öğrencilerin de önemli katkısı olmuştur. Ayrıca Güney Azerbaycan öğrencilerinin yeni Türkçe kelime türetme eğilimlerinin güçlenmesi de dikkati çekmektedir. Eskiden dârülfünun ve medrese-ye âli denilen kelimeye karşılık olarak İran'da Farsça dâneşgah ve Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de üniversite kelimesi kullanılmaktayken Güney Azerbaycan'da Özbek Türkçesinde enstitü anlamına gelen *bilim yurti* kelimesinden türeyen *biliyurt* terimini kullanmaya başlamışlardır.

Azerbaycanlı "bilyurtlular" topluluğunun teşebbüsü ile hazırlanan öğrenci dergilerinin ortak sayısında Dr. M. A. Çehregani öğrencilere hitaben yazdığı "*Yolunuz Milletçilik yoludur, tepeden tırnağa kadar milletçi olmalıyız*" diyerek onların yayın politikalarını şekillendirmektedir. Aslında öğrenci dergilerinin hepsi Türk milliyetçiliği, Türkçenin İran'da hâkim kılınması, sözlü ve yazılı edebiyatın örneklerinin halka ulaştırılması, Azerbaycanlılık şuurunun uyandırılması gibi konulara yönelmişlerdir. Örneğin, *Araz* dergisi kendisine, geçmişi tanıtmak ve anayasanın 15. ve 19. maddelerinin uygulanmasını sağlamayı en önemli hedef olarak seçmiştir. Barış dergisi

"seninle barışmak, seninle sevişmek, seninle öpüşmek ebedî borcumdur benim, anayurdum: Azerbaycan" parolasıyla çıkmaktadır. Çağrı dergisinin ortak sayıda yer alan sayfalarında onun yayın politikası hakkında çok açık bir fikir edinmek mümkündür: "*Çağrı'nın geniş kitleler tarafından alkışlanması tuttuğu siyasette, yani milletçilik ve milletleşme sürecimizi ele alan yazılara yer vermesindedir... Bugün hangi ideolojiye sahip*

Azerî terimi Ahmet Kesrevî ve onun gibi Panfarsizmin ideologları tarafından sonradan Türkleştirilmiş toplulukları işaret etmektedir. Bu propaganda İran'da yaşayan Türkler üzerinde çok etkili olmamıştır. İran'ın Azerbaycan bölgesinde yaşayanlar kendilerini Türk, dillerini Türkî diye adlandırmaktadırlar. İran'da Türkler her ne kadar bin yıldan beridir yönetici olsalar da devletin resmî dili her zaman Farsça olmuştur. Türkçe sokak, ev, folklor dili olarak varlığını sürdürmüş, yazı dili hâline gelememiştir.

İran Türkmenlerine yaşadıkları bölgenin adından dolayı Horasan Türkmenleri de denilmektedir. (Özkan 2006: 80). Ancak Gürgen ve Günbet gibi yerlerde yaşayan Türkmenlerin dili, Türkmenistan Türkmenlerinin diline Horasan Türkçesinden daha yakındır.

olursak olalım siyasî çizgimizin esas istikameti Türkolog ağırlığı ile Azerbaycancılık olmalıdır". Şehriyar dergisi çıkış gayesini "Biz yalnız öz dilimizi seviyoruz, onun yok olmaması için bir millî vazife olarak dilimizi hıfz etmek kararına vardık. Şehriyar dergisi bu yolda ilk adımdır" diyerek açıklamaktadırlar (Öğrencisel Dergilerin Özel Sayısı, 7 Mart 1380).

İran'da konuşulan Türkçenin değişik varyantları vardır. Bu varyantlar daha çok fonetik farklılıklarla meydana gelmiştir. İlmî literatürde söz konusu varyantlar için Azerî, Sungur (Sonkur), Horasan, Kaşkay, Halaç, Türkmen Türkçesi gibi isimler kullanılmakta olup bunlar arasında Halaççanın diğerlerinden ayrı bir gelişim çizgisi takip ettiği bilinmektedir. Halaçça dışında kalan diğer varyantlar arasında farklılıklar çok azdır.

Özellikle Kaşkay ve Sungur Türkçeleri Azerbaycan Türkçesinin bir ağızı olarak da değerlendirilebilir.

İran'da Farsçadan sonra en fazla konuşanı olan dil Azerbaycan Türkçesidir. X. Asırdan itibaren bölgeyi yurt tutan Oğuz Türkleri aynı zamanda 1924 yılına kadar burada devletler kurarak yönetici sınıfı da oluşturmuşlardır. Azerbaycan bir coğrafyanın adıdır. Bu coğrafi addan hareketle burada yaşayan Türklere Sovyetler Birliği ve İran'ın siyasetlerine de uygun düşecek biçimde Azerî adı verilmiş, bu yanlış isimlendirme ne yazık ki günümüzde etnik kimliğin şekillenmesinde kullanılır olmuştur. Azerî terimi Ahmet Kesrevî ve onun gibi Panfarsizmin ideologları tarafından sonradan Türkleştirilmiş toplulukları işaret etmektedir. Bu propaganda İran'da yaşayan Türklere üzerinde çok etkili olmamıştır. İran'ın Azerbaycan bölgesinde yaşayanlar kendilerini Türk, dillerini Türkî diye adlandırmaktadırlar. İran'da Türklere her ne kadar bin yıldan beridir yönetici olsalar da devletin resmî dili her zaman Farsça olmuştur. Türkçe sokak, ev, folklor dili olarak varlığını sürdürmüş, yazı dili hâline gelememiştir. İlmî literatürde kendisine kullanım alanı bulan ve bizim de kullanmak zorunda kaldığımız Azerî veya Azerbaycan Türkçesi İran'ın Azerbaycan ve Erdebil eyaletinde konuşulmaktadır. Bunun dışında Tahran, Save, Hamedan gibi İran'ın değişik bölgelerinde de çok sayıda konuşucusu bulunmaktadır. 14. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesi içerisinde ayrı bir kol olarak ortaya çıkan Azerî Türkçesi, Hasanoğlu adlı bir şairin birkaç şiiri ile ilk mahsullerini vermiş, 19. yüzyılda Mirza Fethali Ahundzade'nin eserleriyle yazı dili olarak formallaşmış ve Azerbaycan Cumhuriyetinin yazı dili olmuştur.

Güney Oğuzca olarak adlandırdıkları dil bölgesi için İran'da Songor, Qal'a-ye Farhad-Xan, Qorwa, Qal'a-ye Soleymân-âbâd, 'Ali-Qurçi/ Aräk, Şahrak, Paradomba, Hoseyn-âbâdwe Sarmaşad ve Firûz-âbâd; bölgelerinde Kaşkay, Sungur ve Afşar Türkleri yaşamaktadır. Bunların dili de Güney Oğuzca içinde ele alınmıştır. (Doerfer-Hesche 1989). İran'ın Fars eyaletinde konar-göçer olarak yaşayan Kaşkay Türklerinin nüfusu hakkında farklı rakamlar zikredilmektedir. Kaşkay Türklerinin nüfusu 570.000 ilâ (Boeschoten 1998:1-15) yaklaşık 1,5 milyon (Çelik 2002:658) olarak gösterilmektedir. Bugüne kadar yazılı bir dile sahip olmadıkları için dillerinde bir standartlaşmadan söz edilemez. İran'ın batı sınırlarına yakın olan Kirmanşah şehrinin 70 km kuzeydoğusundaki Sungur şehrinde konuşulan Türkçeye Sungur Türkçesi denmektedir. Sungur Türkleri, Moğollar döneminde bölgeye gelip yerleşmiştir. Türkçe, Farsça ve Kürtçe arasında sıkışmış olup yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sungur Türkçesi, Azerbaycan ve Eynallu lehçeleri arasında kalır ve Azerbaycan Türkçesinin bir ağızı sayılabilecek derecede benzerlikler gösterir.

Kaşkay Türkleri ile iç içe yaşayan Ebi Verdilerin sayısı 40.000 civarındadır. Osman Nedim Tuna tek bir konuşucunun dilinden hareketle bu diyalektin özelliklerini ve Kaşkay Türkçesinden farklı durumlarını ortaya koymuştur. (Tuna 1984:215-245).

Horasan Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi döneminde karşımıza çıkan "olga-bolgasorunu"nu da çözecek olan bir anahtarşive durumundadır. Horasan Türkçesinin bir alt diyalekti olarak kabul edilen Özbek Oğuzcasındaki dilsel karışıklıklar ve 13. yüzyılda Anadolu'ya yapılan göçlerin esas merkezinin burası sayılması bu sorunun esasını oluşturmaktadır. (Akar 2005:243). Horasan Türkçesi hem Oğuzların tarihindeki kimi boşlukları kapatmakta hem de şimdiye kadar yorumlanamamış eski Osmanlıca kimi öğeleri aydınlatmaktadır. Doerfer'e göre Horasan Türkçesi aslında 14. yüzyılda Anadolu'da bir edebî dil olarak bulunmaktaydı. Şimdi ise sadece Horasan'daki Türk şivelerinde yaşamaktadır. (Doerfer 1999:304). Dört Oğuz dilinin tarihsel gelişimi şöyle olmalıdır: Selçukça X. yüzyılda bölünür. Horasan, Azerbaycan ve Anadolu Türkleri topluca bir öbek oluştururlar. Türkmenlerden ayrılırlar. Horasan Türkleri batıya yolculuklarını sürdürürler. Horasan Türkçesi Türkmencedeki kimi özellikleri korur. XVI. Yüzyılda Türkmen yayılması sonunda Horasan ikiye bölünür. Oğuz Özbekçesi adı verilen Kuzey Horasan Türkçesi Güney Horasan Türkçesinden ayrılır. Kuzey Horasan Kıpçak ve Özbek etkileri ile gelişir.

İran Anayasası'nın 15. maddesine göre İran vatandaşları anadilde eğitim hakkına sahiptir. Ancak bu madde Ermeniler gibi gayrimüslimler için uygulanırken Türkler gibi Müslüman toplumlarda işletilmemektedir.

İran'da ülkenin resmî dili olan Farsça karşısında Türkçenin hemen bütün yörelerde dilsel gerileme içinde olduğu ses, şekil, sözdizimi ve kelime hazinesi bakımından Farslaşmaya başladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Yoğun bir Türk nüfusunun yaşadığı Tebriz şehrinde Farsça tesirinin yöre ağızındaki etkileri bir hayli fazladır. (Kıral 2001). Resmî dilin sıkıştırması sonucu İran'da Horasan, Halacistan gibi bölgelerde Türkçenin tamamen ortadan kalkacağı öngörülmektedir.

(Bozkurt 1999:420). Horasan Türkçesi Horasan eyaletinde, takriben 1,5 milyon insan tarafından konuşulmaktadır. Lehçe olarak Oğuz dil grubu içinde Türkmençe ve Azerbaycan Türkçesi arasında yer alır.

İran Türkmenlerine yaşadıkları bölgenin adından dolayı Horasan Türkmenleri de denilmektedir. (Özkan 2006: 80). Ancak Gürgen ve Günbet gibi yerlerde yaşayan Türkmenlerin dili, Türkmenistan Türkmenlerinin diline Horasan Türkçesinden daha yakındır.

Batı İran'da Hemedan ve Save arasındaki dağlık bölgede bulunan, Türkçenin konuşulduğu bir bölge olarak anılan Bayadistan'da daha çok Afşar, Bayat, Halaç ve Şahsevenler yaşamaktadır. Bu bölgede yaşayan Türklerin dil kullanımı yaş ortalamasına göre değişmektedir. Altmış yaşın üzerindeki kadınlar sadece Türkçe bilmektedir. Aynı yaş grubunun erkekleri ise İran dilini konuşmalarına rağmen daha çok Türkçeyi tercih ederler. Otuz ile altmış yaş arası iki dilli olup yaşlılarla Türkçe konuşurlarken, çocuklarıyla Farsça ile iletişim kurmaktadırlar. Otuz yaşın altındaki gruplarda eğitimin de tesiriyle artık Türkçenin yerini Farsçanın aldığı gözlenmektedir. (Bulut 2002: 679-692).

İran'da Türkmensahra olarak adlandırılan ve Gülistan ile Kuzey Horasan eyaletlerini içine alan geniş bir coğrafi alanda 2 milyon civarında Türkmen Türk'ü yaşamaktadır. Sünni anlayışa sahip olan Türkmenler bundan dolayı zaman zaman ayrımcılığa da tabii tutulmaktadır. Yazı dili olarak Türkmenistan'da kullanılan edebî dil benimsenmiş olup, konuşmada farklı ağızlar mevcuttur. Türkmenistan'da olduğu gibi Türkmensahra'da da Yomut, Teke, Gölken, Nohurlu, Salır gibi boyların ağızları ayırt edilmektedir.

İran Anayasası'nın 15. maddesine göre İran vatandaşları anadilde eğitim hakkına sahiptir. Ancak bu madde Ermeniler gibi gayrimüslimler için uygulanırken Türkler gibi Müslüman toplumlarda işletilmemektedir. Anayasanın 15. maddesi uyarınca devletin anadil eğitimi için bütçe oluşturması, öğretmenler yetiştirmesi, azınlık dillerinde kitap basması gerekmektedir. Ayrıca azınlıkların kendi dillerinde kendi bütçeleriyle kitap basma hakları vardır. İran Türkmenleri için ne devlet

tarafından ne de Türkmenlerin kendi katkılarıyla kurulmuş bir dil öğretim merkezi bulunmamaktadır. Türkmen çocukları Türkmenceyi aile ortamında öğrenmektedirler. Anadil eğitimindeki kısıtlamalar sebebiyle Türkmence Farsça karşısında gittikçe gerilemektedir. Temmuz 2009'da alınan bir kararla millî azınlık dillerinin üniversitelerde 2 kredilik seçmeli ders olarak okutulmasına karar verilmiştir. Bu karar Azerbaycan Türkçesi, Türkmence, Kürtçe ve Beluççayı kapsamaktadır. (Deveci 2009: 51-60).

İran Türkmenlerinde basın yayın faaliyetleri pek gelişmemiştir. 1998 yılında yayın hayatına başlayan ve 8 sayfadan oluşan "Sahra" adlı gazete Farsça-Türkmence iki dilli olarak çıkmaktadır. 1998 yılında "Yaprak", 2000 yılında ise "Fıragi" dergileri Farsça-Türkmence olarak neşredilmişlerdir. 1958 yılında kurulan Türkmen radyosu ile; Gülistan vilayetinin merkezi Gürgen'de haftada yarım saat Türkmence yayın yapan televizyon programı anadildeki etkinlikler olarak sıralanabilir.

Afganistan, Pakistan, Hindistan ve İran coğrafyasında görülen Halaçlar, Eftalitlere dayandırılmaktadır. Afganistan'da yaşayan Halaçların bir kısmı 10. yy.dan itibaren İran'a göç etmişlerdir. *Khilji-Khalji-Khalaj-Ghilji-Ghilzai* adlarıyla Afganistan'da kalanlar ise Peştunlaşmıştır. *Khilji-Gılzay* adıyla Peştunlar içinde önemli bir grubu oluşturan Afganistan Halaçları, Sünnîdir. İran'da Halacistan bölgesinde yaşayan Halaç Türkleri, kendi özgünlüklerini koruyabilmiş; Afganistan, Pakistan ve Hindistan'dakiler yerli etnik gruplara karışarak asimile olmuşlardır. Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Irak, Anadolu ve Balkanlar'da çok sayıda Halaç adlı Türk grubuna ve yerleşim yerine rastlanmaktadır. Ancak bunlar da Oğuz Türkleri arasında karışmış olup dilleri Oğuzlaşmıştır. İran'da yaşayan Halaçlar, Tahran'ın 160 km. güneybatısında Save, Kum, Erak ve Tefriş illeri arasında yer alan bölgede meskûndurlar. Yaklaşık elli bin nüfusa sahip olan Halaçlar, kendi aralarında

İran'da Türklerin bir kısmı rejimin içinde önemli roller üstlenirken, bir kısım Türkler de Türk kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi yönünde rejim karşısında muhalefeti oluşturmaktadırlar. Önceki yıllarda Bez Kalesinde yüz binlerce insanın katıldığı Temmuz aylarında yapılan Babek'i anma toplantıları, 1970 li yıllarda fabrika işçileri tarafından kurulup zamanla en önemli muhalefet örgütü hâline gelen Traxtor Futbol Kulübünün maçları İran'da Türk unsurlarının en popüler gösteri alanlarını oluşturmaktadır. Urmiye Gölü'nün kuruması sonucu ortaya çıkan çevre tahribatına dikkat çekmek için düzenlenen gösteriler, Dünya Ana Dili Günü çerçevesinde düzenlenen etkinlikler millî bilincin artmasına vesile olmaktadır.

İran'a uzun zamandır uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması ülkede sevinçle karşılanmıştır. 100 milyar dolar civarında bir paranın İran ekonomisine rahat bir nefes aldıracağı şüphesizdir. Devlet Başkanı Ruhani'nin batıyla ilişkilerini geliştirmesi İran'ı Türkiye'ye nazaran avantajlı hâle getirmektedir.

iki gruba ayrılmaktadırlar. *Helec-i Sava* veya *Kahur* adlı ilk grup, Save, Herekan ve Novberan bölgesinde bulunmaktadır. Kum, Erak bölgesindekiler ise *Helec-i Emir Hüseyinli* olarak adlandırılmaktadır.

Halaç Türkçesi Telhab ve Herrab ağzı olmak üzere iki ana kola ayrılır. Halaç Türkleri arasında Halaççanın durumu, Farsçanın karşısında gerilemiş durumdadır. İran'da ülkenin resmî dili olan Farsça karşısında Türkçenin hemen bütün yörelerde dilsel gerileme içinde olduğu; ses, şekil, söz dizimi ve kelime hazinesi bakımından Farslaşmaya başladığı görülmektedir. Resmî dilin sıkıştırması sonucu, İran'da Horasan, Halacistan gibi bölgelerde Türkçenin tamamen ortadan kalkacağı söylenmektedir. Halaç Türkçesi, diğer birçok Türk lehçesi gibi (Karay, Tuva, Şor, Altay vd.) tehlikede olan diller arasındadır. Genç neslin bilmediği, yaşlı nüfusun konuştuğu bu dilde bu zamana kadar (Cemrasi'nin *Qarşu Baluqqa Selam* adlı şiir kitabı hariç) yazılı herhangi bir eserin bulunmayışı, Halaç Türkçesini gittikçe geriletmektedir. (Gökdağ 2012).

İran'da ülkenin resmî dili olan Farsça karşısında Türkçenin hemen bütün yörelerde dilsel gerileme içinde olduğu ses, şekil, sözdizimi ve kelime hazinesi bakımından Farslaşmaya başladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Yoğun bir Türk nüfusunun yaşadığı Tebriz şehrinde Farsça tesirinin yöre ağzındaki etkileri bir hayli fazladır. (Kıral 2001). Resmî dilin sıkıştırması sonucu İran'da Horasan, Halacistan gibi bölgelerde Türkçenin tamamen ortadan kalkacağı öngörülmektedir.

Nüfusunun yarısından fazlası Fars olmayan etnik gruplardan oluşan İran'da kültürel kimlik ve anadil haklarını savunan Türkler "Pan-Türkizm yayılmacılığı yaparak ülke güvenliğine karşı eylemlerde bulunmak" suçlamalarıyla karşılaşmaktadırlar. Ülkede Farsça olmayan dillerin kullanımına büyük zorluklar çıkarılmaktadır. Kültürel hakları savunan çok sayıda Türk aydını, gazeteci, yazar İran hapishanelerinde çeşitli işkencelere maruz kalmıştır. Küreselleşen dünya'da İran'ın daha açık politikalar izlemesi Türk topluluklarını da gelecekte rahatlatacaktır.

1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasında ilişkiler sorunludur. Güney ve Kuzey Azerbaycan arasındaki ilişkilerin genişlemesi ve dolayısıyla da İran'da Türklük ve Azerbaycanlılık şuurunun artması iki devlet arasındaki münasebetleri etkileyen en önemli faktördür. İran'ın bünyesinde yer alan

ve özellikle Azerbaycan ve Türkmen Türklerinden oluşan Türk unsurları, bu ülkenin Türk Cumhuriyetlerine yönelik tutumunda sorunlar meydana getirmektedir. (Erol 2002: 66-75). Kafkaslarda İran'ın politikasını belirleyen hususlar Türkiye ve Rusya'nın bölge politikalarıyla Azerbaycan'ın yönelimleri olagelmıştır. Kafkaslarda İran'ın Türkiye'nin lehine olacak gelişmelerden kaygılandığı, bunun aynı kaygıyı taşıyan Rusya ile konjonktürel bir uzlaşmaya yol açtığı ifade edilebilir. İran'da nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan Güney Azerbaycan'ı Kafkaslar konusunda belirleyici kılan, Güney Azerbaycan meselesinin gelecekte alacağı boyuttur. (Sarıkaya 2002). Bu gelişmeler başta Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere İran, Türkiye ABD ve Rusya'nın bölgesel politikalarını şekillendirmektedir.

İran'da Türklerin bir kısmı rejimin içinde önemli roller üstlenirken, bir kısım Türkler de Türk kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi yönünde rejim karşısında muhalefeti oluşturmaktadırlar. Önceki yıllarda Bez Kalesinde yüz binlerce insanın katıldığı Temmuz aylarında yapılan *Babek*'i anma toplantıları, 1970 li yıllarda fabrika işçileri tarafından kurulup zamanla en önemli muhalefet örgütü hâline gelen *Traxtor Futbol Kulübü*nün maçları İran'da Türk unsurlarının en popüler gösteri alanlarını oluşturmaktadır. Urmiye Gölü'nün kuruması sonucu ortaya çıkan çevre tahribatına dikkat çekmek için düzenlenen gösteriler, Dünya Ana Dili Günü çerçevesinde düzenlenen etkinlikler millî bilincin artmasına vesile olmaktadır. İran Türkleri çoğu zaman aşağılayıcı tutumlara maruz kalmaktadır. 2006 yılında bir gazetede yayınlanan karikatürde Türklerin hamamböceği olarak resmedilmesi ve 2015 yılında televizyonda gösterilen bir filmde Türk çocuğunun dişini temizlerken tuvalet fırçası kullanması toplumda büyük bir infiale yol açmış günlerce süren gösterilerde birçok kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Olaylar bahane edilerek Türklerin önde gelenleri tutuklanmış ve işkencelere maruz kalmıştır. 2006 yılındaki gösterilerin Türkiye'de ABD güdümlü olarak yapıldığı şeklinde yansıtılması da İran Türklüğü arasında hayal kırıklığına yol açmıştır.

İran Türkleri arasında ortaya çıkan muhalefet daha çok yurt dışında örgütlenebilmiştir. *Güney Azerbaycan Milli Hareketi* (GAMOH) lideri *Mehmet Ali Çöhragani* ABD de yaşamaktadır. Hareket, *Gün Az Tv* kanalıyla düşüncelerini yaymaya çalışmaktadır. Yine Avrupa'nın değişik ülkelerinde bazı dernek ve yayın organı (*Tribün* gibi) etrafında ortaya çıkan küçük gruplar İran rejimine yönelik muhalefetini sürdürmektedirler.

İran'a uzun zamandır uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması ülkede sevinçle karşılanmıştır. 100 milyar dolar civarında bir paranın İran ekonomisine rahat bir nefes aldracağı şüphesizdir. Devlet Başkanı Ruhani'nin batıyla ilişkilerini geliştirmesi İran'ı Türkiye'ye nazaran avantajlı hâle getirmektedir. Türkiye'nin Suriye'ye yönelik yanlış politikaları gittikçe yalnızlaşmasına yol açmıştır. Suriye'de bir Kürt devletinin kurulması yönünde ortaya konulan çabalar Türkiye'nin millî

güvenliğini ve ülke bütünlüğünü tehdit etme noktasına gelmiştir. İran ve Rusya'nın Türkiye karşıtı her oluşuma destek vermesinin karşısında Ankara yönetimi acizyet sergilemekte, kozlarını ortaya koyamamaktadır. İran'da yaşayan 35 milyon civarında Türk nüfusu bir yumuşak güç olarak devreye sokulmalıdır. Ancak Türkiye İran konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. 1915/1919 yılları arasında İran'la ilgili yüzlerce broşür ve kitap yayınlanmışken günümüzde en yakın komşumuz ve rakibimiz olan ülkeyi tanımaya yönelik ciddi kaynaklar yok denecek kadar azdır. Yakın zamanlara kadar İran üzerine çalışan bir uzmanı bulunmayan Türkiye'de son yıllarda birkaç doktora ve master tezinin yapıldığını görüyoruz. Ülkemizde bulunan Fars dili ve edebiyatı bölümleri İran'ı tanımaya yönelik araştırmalar yerine onların kültürlerine ve edebiyatlarına hayranlıklarını bildiren eserler yayınlamaktadırlar. Türkiye'de Fars asıllı 3 milyon insan yaşamış olsaydı İran Türkiye'yi her şekilde köşeye sıkıştırarak politikaları devreye sokardı. Türkiye **haray haray men Türkem** diyen 35 milyon Türkün sesine kulak verdiğini sadece İran'a hissettirse bile gücünün ne kadar büyük olduğunu anlayacaktır.

Kaynaklar

- AKAR, Ali (2005), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul.
- AKPINAR, Yavuz (1997), "Türkçülük ve Azerbaycancılık Kavramları Hakkında Bazı Düşünceler", *Kardaş Edebiyatlar*, Sayı 39, s.3-10.
- ALBAYRAK, Recep (2013), *Türklerin İrani*, Ankara: Berikan Yayınları, C.1,
- ATAR, Aygün (2006), *İran'ın Etnik Yapısı*, Divan Yayınları, Ankara.
- BARUTÇU, ÖZÖNDER F. Sema (2002), "İran ve Türkler", *Kök Araştırmalar*, 4:101-122
- BLAGA, Rafael (1997), *İran Halkları El Kitabı*.
- BOESCHOTEN, Hendrik (1998). "The Speakers of Turkic Languages", *The Turkic Languages*, (ed. L. Johanson, Eva A. Csató), London, New York, s. 1-15.
- BOZKURT, Fuat (1999), *Türklerin Dili*, Ankara.
- BRADLEY, John R. (2007), "Iran's Ethnic Tinderbox", *The Washington Quarterly*, 30, 1, (2006-2007), s.181-190.
- BULUT, Christiane (2002), "Bayadistan (İran)'daki Türk Kavimleri", *Türkler*, (Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Cilt 20, Ankara, s. 679-692.
- CELİLO, V Feridun (2000), *Azer Halkı*, Bakı.
- ÇELİK, Muhittin (1997), *Kaşgay Türkçesi* (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- ÇELİK, Muhittin (2002), "Kaşgay Türkleri", *Türkler*, (Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Cilt 20, Ankara, s. 658-674.
- DEVECİ, Abdurrahman (2009), "İran Türkmenleri: Türkmensahra ", *Ortadoğu Analiz*, Ekim 2009, Cilt I, Sayı 10, s.51-60
- DOERFER, G.(1997), "Das Songortürkische", *Studia Orientalia*, Vol. 47, Helsinki, s. 43-56;
- DOERFER, G. (1999), "İranda Türk Dil ve Lehçeleri ile Bunların Hayatta Kalma Şansı", 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara, s. 303-310
- DOERFER G. (2005), "Khalaj", *Encyclopedic Ethnography of Middle East and Central Asia I* (ed. R. Khanam), Nev Delhi: Global Vision Publishing House, s. 429-431.
- DOERFER, G. – W. Hesch (1989), *Südoğrusische Materialien aus Afghanistan und Iran*, Wiesbaden,
- EROL M. Seyfettin (2002), "İran'ın Orta Asya Politikası. Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu Ya Da Ava Giden Avlanır", *Stratejik Analiz*, Sayı 28: s. 66-75.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız (2012), *Ali Asker Cemrasi, Qarşu Balıqqa Selam*, Ankara: Ankara Vizyon Yay.
- HEYET, Cevat (2002), "Sungur Türkleri", *Türkler*, (Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), C. 20, Ankara, s. 675-678.
- HEYET, Cevat (2008), *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: TDK Yay.
- KIRAL, Filiz (2001), *Das gesprochene Aserbaidshanisch Von Iran, Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*, Wiesbaden,

NESİBZADE Nesib (1997), *İran'da Azerbaycan Meselesi*, Bakı.

ÖZKAN Nevzat (2006), *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ Yay.

RESULZADE, M.Emin (1993), *İran Türkleri*, (Hazırlayanlar: Y.Akpınar, İ. M. Yıldırım, S. Çağın), İstanbul, 1993.

SALİHİ, Ali Ekber (2011), http://www.dha.com.tr/dunya/irandisileribakani-ali-ekber-salihiden-muzakere-aciklamasi-son-dakikahaberleri-_259918.html

SARIKAYA Yalçın (2002), "Hatemi Döneminde İran'ın Dış Politikası, Geleneksel Dış Politika İçin Atılım İmkânı mı?" 2023, Sayı 14.

SARIKAYA, Yalçın (2007), *İran'da Milliyetçilik Ve Bölgeye Yansımaları*, Gazi Ü. Sos.Bil. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

SARRAFİ, Ali Rıza (1383/2005), "İran'da Türklerin Coğrafiya ve Ahali Sayısı", *Dilmaç*, S.2, Tebriz

SHAFFER, Brenda (2002), *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts,

TUNA, Osman Nedim (1987), "Ebi Verdi: İran'da Bir Türk Diyalekti", *TDAY-Belleten* 1984, Ankara, s. 215-24